

Joseph Johannes
Jacobus

Joseph Johannes Jacobus

Ingrid Levens

Schrijver: Ingrid Levens
Coverontwerp: Bart van der Linden
ISBN:

©

Ingrid

Levens

Proloog

Rotterdam, december 1909

‘Aggie!’

De harde, ongeduldige stem doet de jonge vrouw opschrikken. Betrapt draait zij zich om en ze krimpt onwillekeurig ineen. Met moeite maakt ze haar blikken los van de einder en een zucht ontsnapt aan haar lippen. Een ijskoude windvlaag doet haar schort even opbollen, tilt een tip op van de omslagdoek die in slordige haast rond haar smalle schouders is geslagen.

‘Hier sta je dus steeds je tijd te verdoen! Kom, schiet op kind, het werk wacht.’

De oudere vrouw verwijdert zich direct van de kade en Aggie volgt haar aarzelend. Nog eenmaal werpt zij een verlangende blik achterom. Op het puntje van de pier staat het hoofdkantoor van de Holland-Amerika Lijn met zijn prachtige, achtkantige, groene klokkentorens. De wijzers geven even na half vier aan. De laatste bemanningsleden van het schip dat die middag is afgemeerd, sluiten hun geliefden in hun armen. Nogmaals laat Aggie haar ogen over het groepje mensen gaan, hoewel ze allang heeft gezien dat hij er niet bij is. Ze zou hem uit duizenden herkennen. Zijn grijze ogen en zijn rode kuif staan voor eeuwig in haar geheugen gegrift, ook al heeft ze hem maar tweemaal gezien. Een ferme por in haar rug en een snauw van haar moeder doen Aggie voortsnelen.

‘Wat zoek je hier? Wil je soms op jong gezet worden door een zeeman?’

Onder het lopen vouwt Aggie haar handen rond haar buik. Ze weet dat zij haar gezegende staat niet veel langer verborgen kan houden. Aggie Maria Helgers, oud vijftientwintig jaren, is al vijf maanden zwanger van een zeeman die zij ooit hoopt weer te zien.

Vier maanden later, op vijftien april, baart Aggie een gezonde zoon in de slaapkamer van haar ouders. Ondanks het aandringen van haar moeder het kind toe te vertrouwen aan de Vereniging van Jonge, Onverzorgde Kinderen, houdt Aggie voet bij stuk. Zij wil dit kind koste wat kost zelf opvoeden en als haar ouders het verkiezen haar op straat te zetten, zal zij haar weg wel vinden. Er zijn genoeg deftige huishoudens die een flinke werkster vragen, tegen kost en inwoning, waarbij een kind geen bezwaar is. Als de pastoor zich met de zaak gaat bemoeien en hel en verdoemenis preekt teneinde de naam van de vader te weten te komen, klemt Aggie haar lippen stijf op elkaar. Een stemmetje diep in haar binnenste fluistert haar toe dat de zeeman zijn pretje heeft gehad en nooit meer van zich zal laten horen, maar een ander stemmetje maakt haar wijs dat hij oprecht van haar gehouden heeft. Opnieuw voelt ze zijn armen om zich heen, hoort ze de gefluisterde woorden met het grappige, Belgische accent: 'Ik kom terug, kleine Aggie. Ik weet niet waarheen mijn schip me zal brengen, ik weet niet welke gevaren ik moet doorstaan, maar ééns kom ik bij je terug.'

Aggie klemt het kleine hoopje mens tegen zich aan, streelt met een voorzichtige vinger het vuurrode kuifje van het kind en ziet in de pientere, blauwe ogen haar minnaar voor één nacht. De pastoor, beseffend dat hij tegen Aggies onverzettelijkheid niet is opgewassen, legt zich bij de zaak neer en zegt toe het kind later te dopen onder de naam van zijn moeder. Een zweem van een glimlach speelt rond Aggies mond als ze vastbesloten zegt: 'Hij zal Joseph Johannes Jacobus heten.'

Ook Aggies moeder verzoent zich uiteindelijk met de kwestie. Ze ziet de liefde in de ogen van haar kind en zonder aarzelen neemt ze het jonge gezin in haar armoedige huishouden op. Omdat de kerk haar toestand als onrein beschouwt, moet Aggie tot veertig dagen na de bevalling met de kleine Joseph uitsluitend binnen de muren van haar ouderlijk huis verblijven. Na die verplichte periode maakt zij haar

eerste kerkgang, teneinde zich onder het toeziende oog van een priester te ontdoen van haar zonden. In haar linkerhand houdt zij een brandende kaars, in de holte van haar rechterarm rust de kleine Joseph Johannes Jacobus. De priester ziet verbolgen op haar neer, maar Aggie, geknield voor het zijaltaar, recht fier haar schouders en glimlacht.

De seizoenen rijgen zich aaneen. Soms beuken felle stormen het land, dan weer verschroeit een verzengende zon de aarde. Dag in dag uit, op ieder ogenblik dat zij stelen kan, is Aggie aan de haven te vinden. Ondanks het moederschap is haar ranke figuurtje alleen maar smaller geworden. De lijnen rond haar mond hebben zich verdiept, de glans is uit haar blonde lokken verdwenen. Onafgebroken, haar hand boven haar ogen, staart Aggie in de verte. Tegen beter weten in wacht ze nog steeds op haar zeeman, de man die ééns beloofde naar haar terug te keren. De kleine Joseph kraait van plezier om alles wat hij om zich heen ziet gebeuren. Hij zwaait naar de havenarbeiders en de scheepslui die langslopen, zich niet bewust van de meewarige blikken die zijn moeder worden toegeworpen. Aggie is in de loop van de laatste jaren een bekende verschijning geworden aan de haven en het duurt niet lang of zij is het gesprek van de dag. De jonge vrouw negeert het openlijke geklets, de oneerbare voorstellen die haar soms worden gedaan en de wijzende vingers. Met fier opgeheven hoofd gaat ze haar gang, van en naar de haven, iedere dag opnieuw, jaar in jaar uit. Soms staat ze daar wel een uur of nog langer, terwijl ze vergeet dat het werk haar wacht. Pas als de kleine man ongeduldig aan haar rokken trekt, schreeuwend van honger of van kou, komt Aggie tot haar positieven. Dan sjort ze Joseph wat hoger op haar heup en snelt met hem terug naar huis. Het kleintje, allang weer verzoend met de situatie, kijkt zijn oogjes uit. Hij schaterlacht om de vele venters die hun waren aanprijzen en bedelt steevast bij zijn moeder om wat sprotsjes. Dan haalt Aggie goedmoedig haar beursje

tevoorschijn, telt drie centen uit voor de venter en koopt een bosje van de kleine visjes. Vlak bij huis komen ze meestal Willem tegen. Willem vent met kolen, veertien cent voor een emmer. Zijn gezicht en zijn handen zitten onder de zwarte vegen. Hij is een aantal jaren jonger dan Aggie, maar desondanks heeft hij een oogje op haar. Aggie weet dat wel, maar ze blijft blind en doof voor de smachtende blik in zijn ogen. Soms, als haar moeder haar dat vraagt, koopt Aggie een emmer kolen van hem die hij dan heel galant voor haar naar huis draagt. Bij het weggaan strijkt de kolenboer de kleine Joseph altijd door zijn vuurrode kuif en dan verbergt het jochie zijn kopje in de rokken van zijn moeder.

Vier jaar later zit Aggie kaarsrecht op een harde, houten stoel, haar handen in haar schoot gevouwen. Ze houdt haar ogen strak op de ambtenaar van de burgerlijke stand gericht, alsof ze aandachtig luistert. Niets echter van wat de man zegt, dringt tot haar door. Aggies gedachten zijn aan de haven en een verlamdende angst maakt zich van haar meester. Stel dat hij vandaag is afgemeerd, aan de kade naar haar uitkijkt! Voor haar ogen doemt zijn rijzige gestalte op. Ze ziet zijn grijze ogen, zijn vuurrode kuif. Ze ziet hoe hij in spanning om zich heen kijkt, op zoek naar haar, zijn kleine Aggie! Ze begint onrustig op haar stoel te draaien en werpt een wanhopige blik achterom. Op de eerste rij, naast haar ouders en de vader van Willem, zit de kleine Joseph belangstellend om zich heen te kijken. Zijn rode haren worden met veel vet op hun plaats gehouden, waardoor ze donkerder lijken dan ze in werkelijkheid zijn. Het babyblauw van zijn ogen heeft reeds lang geleden plaatsgemaakt voor zachtgrijs. Naast haar grijpt Willem haar hand, alsof hij voelt dat zijn bruid op het punt staat er vandoor te gaan. Aggie kijkt smekend naar hem op, wensend dat hij op het laatste moment zal beseffen dat dit alles een grote vergissing is.

*...de vader van den bruidegom en de ouders der bruid
verklaarden, voor mij tegenwoordig, toe te stemmen in dezen
echt...*

Willem begint heftig met zijn hoofd te knikken, als wil hij deze wijze woorden nog eens onderstrepen. Aggie ziet ineens dat achter zijn oren nog kolengruis zit. Beschaamd wendt ze haar blikken af.

*...ik heb den bruid en bruidegom afgevraagd of zij elkander
nemen tot echtgenoten...*

Ze krijgt van Willem de kroontjespen in haar handen gedrukt en verdoofd, met trillende vingers, zet Aggie haar handtekening. Achter haar slaakt haar moeder een zucht van verlichting.

*...de bruidegom verklaarde, met toestemming der moeder
van den bruid, bij deze te erkennen een kind...*

Doodstil zit Aggie daar. Ze weet wat er gaat gebeuren en ze wenst met heel haar wezen dat ze het kan voorkomen. Haar oren suizen, haar hart gaat als razend tekeer.

*...genaamd Joseph Johannes Jacobus Helgers, geboren te
Rotterdam den vijftiende april negentien honderd tien, door
de moeder reeds erkend op den...*

Alsof hij weet dat het over hem gaat, staat de kleine Joseph plots naast zijn moeder. Zijn schoongeboende snoetje is naar haar opgeheven, zijn linkerhandje rust vertrouwelijk in de knuist van de man die hem vandaag als zoon erkennen zal. Neerziend op haar kind, probeert Aggie dapper haar tranen weg te slikken. Bijna vier jaar heeft hij haar naam gedragen, jaren waarin zij met niet aflatende hoop in de haven heeft uitgekeken naar haar zeeman. Jaren waarin Willem haar het hof maakte, waarin haar moeder haar met zachte dwang in een huwelijk met hem manoeuvreerde. En nu is het te laat. Nog enkele seconden en zij zal opnieuw haar handtekening zetten, de handtekening waarmee zij haar kind voorgoed de naam van zijn echte vader ontnemt.

*...de moeder van de bruid verklaarde niet te kunnen
naamtekenen, als hebbende geen schrijven geleerd...*

Hete tranen druppen op het document dat de ambtenaar haar voorlegt. De inkt maakt een grote spat in haar naam, zo beverig neergezet onder de vastbesloten handtekening van haar echtgenoot. Een zwarte vlek verspreidt zich over het papier, kruipt tot aan de plaats waar haar moeder een kruisje heeft gezet. Berustend sluit Aggie haar ogen.

‘Schiet nu toch op,’ maant Aggie haar kleine zoon met harde stem. Hij staat met een verstild gezichtje te luisteren naar een straatmuzikant, met zijn handjes onwillekeurig de maat aangevend. Al vanaf dat hij zich de wereld om hem heen bewust werd, is hij in de ban van muziek. Waar andere kinderen van zijn leeftijd zich amuseren met hoepels, draaitollen of stokpaardjes, kan Joseph uren in aanbidding kijken naar de orgelman die zich elke zaterdag in de buurt van de haven bevindt. Vandaag heeft Aggie echter weinig geduld met hem. Het is koud en ze verlangt naar de warmte van de kleine keuken. Een stormachtige wind uit het noordwesten brengt al de hele dag striemende regen en forse hagelbuien met zich mee. Gahaast sleurt ze Joseph mee, weg uit het portiek waar de muzikant zijn heil heeft gezocht, weg uit de drukte die veel erger is dan anders. Een grote menigte verdringt zich om een stel krantenjongens die met luide stem Het Centrum en de Nieuwe Rotterdamsche Courant aan de man proberen te brengen. In tegenstelling tot de normale oorlogsberichtgeving van de laatste jaren, koppen de kranten nu met de hevige watersnood die grote delen van het land zwaar heeft getroffen. Eerder al heeft Aggie de aanplakbiljetten gezien die een inzameling aankondigen, maar de koude en de wetenschap dat de kleine Loetje weldra om zijn voeding zal vragen, hebben haar niet lang laten stilstaan bij het onheil dat over Nederland is gekomen. Voort rept zij, een tegenstribbelende Joseph achter zich aan

sleurend. Het wordt al schemerig en een nieuwe hagelbui dreigt boven haar hoofd los te breken. Plots blijft Joseph stokstijf staan, zo abrupt dat Aggie voor een ogenblik haar evenwicht verliest. Ze wil al boos uitvaren tegen het kind als ze ziet wat zijn aandacht heeft getrokken. Twee meter verderop, met kop en schouders uitstekend boven de andere mensen, staat haar zeeman. Over zijn ene schouder heeft hij een plunjezak geslingerd, over de andere hangt een snaarinstrument. Het flakkerende licht van een lantaarn vonkt in zijn vuurrode kuif en doet zijn ogen glanzen. Bevend als een rietje staat Aggie daar, haar ijsskoude hand rond het knuistje van haar kind geklemd. De kleine Joseph is zich niet bewust van de vreemde sfeer die er is ontstaan. Hij heeft alleen maar oog voor het prachtige instrument dat de man bij zich draagt. De blik van de zeeman dwaalt van Aggie naar het kind, blijven rusten op de vuurrode haren en de pientere, grijze ogen. Een paar maal opent hij zijn mond om iets te zeggen, maar het kost hem een aantal pogingen voordat haar naam stamelend over zijn lippen komt. Haar kind loslatend, zet Aggie een paar stramme passen in de richting van haar zeeman. Ineens ontwaakt hij uit zijn verstarring. Zijn ogen beginnen te stralen, zijn gezicht breekt open in een brede grijns. Het volgende moment heeft hij Aggie in zijn sterke armen gevangen. Ze verbergt haar hoofd tegen zijn brede schouder, lacht en huilt tegelijk, kust zijn koude lippen. Na een poosje laat hij Aggie los en hurkt neer bij het zwijgende kind. Een bevende zucht ontsnapt hem als hij met een trillende vinger langs het kindersnuitje strijkt. De eerste hagelstenen kletteren voor Aggies voeten en geschrokken veert de zeeman overeind. Haastig stopt hij het instrument onder zijn versleten jas, intussen om zich heen kijkend. Na enige aarzeling trekt hij de vrouw en het kind mee naar het portiek van een havencafé. Terwijl hij zijn muziekinstrument onder zijn jas vandaan haalt, hurkt hij opnieuw bij het kind neer. 'Blijf hier op je moeder wachten,' zegt hij met schorre stem, 'en pas intussen op mijn banjo.'

Terwijl zijn moeder en de vreemde zeeman in de donkere kroeg verdwijnen, slaat Joseph zijn beide armen rond de kostbaarheid die hij in bewaring heeft gekregen.

Tilburg, oktober 1918

Joseph hoort de kijvende stem van zijn moeder al bij de achterdeur en een ogenblik overweegt hij om maar weer rechtsomkeer te maken. Hij hoeft niet naar binnen te gaan om te weten welk tafereel zich daar afspeelt: vader met samengeknepen lippen op een keukenstoel, moeder strijdlustig voor hem, hem boos toevoegend dat ze nooit uit Rotterdam hadden moeten weggaan. Zuchtend duwt Joseph de deur toch maar verder open. Kleine Anneke steekt meteen haar handjes naar hem uit en hij bukt zich om zijn zusje van de grond te tillen. Ze duwt haar krullenkopje lachend tegen zijn wang. Twee jaar is Anneke nu en hoewel ze dezelfde rode haren heeft als Joseph, zijn haar ogen diepbruin. Het is een teer kindje waarover moeder veel zorgen heeft. Bovendien valt haar naam steeds maar weer bij echtelijke ruzies en Joseph begrijpt dat niet. Hoe kan zo'n lief wichtje nu toch de aanleiding zijn van al dat getwist? Stilletjes gaat hij aan tafel zitten, zijn zusje op schoot trekkend. Het is pas vier uur, te vroeg voor de avondboterham, maar Joseph weet nu al dat er weinig van eten zal komen. Door de glazen deurtjes in de keukenkast kan hij zien dat de plank leeg is. Moeder heeft weer geen boodschappen kunnen doen.

‘In Rotterdam had je ten minste werk,’ kijft Aggie.

‘Werk,’ smaalt Willem. ‘Die anderhalve emmer kolen die ik per week verkocht!’

‘Eens is die ellende afgelopen,’ zegt Aggie beslist, ‘en in Rotterdam heb je nu eenmaal meer kansen om aan een baan te komen dan in dit gat.’

‘Je bent zeker vergeten waarom we daar zijn weggegaan?’

Nu is het Aggie die haar lippen op elkaar perst en zich zwijgend naar het aanrecht keert. Ze krimpt ineen als Willem sneert: 'Hoeveel van die bastaarden had jij gedacht dat ik nog groot ging brengen?' Hij kijkt verwijtend naar Joseph en Anneke, de vuurrode kopjes dicht naar elkaar gebogen en een knetterende vloek ontsnapt hem.

Later, als de kleintjes naar bed zijn gebracht, zit Joseph gebogen over een boek dat hij van de meester heeft gekregen. Er staan prachtige platen in van boten en hoewel hij eigenlijk niets met schepen heeft, geeft het boek hem iets terug van zijn tijd in Rotterdam. Alsof het gisteren is gebeurd, herinnert hij zich die dag dat zijn moeder die vreemde zeeman tegenkwam aan de haven. Nog steeds kan hij het glanzende hout van de banjo ruiken, dat prachtige muziekinstrument waarop hij mocht passen. Op zijn hurken in het portiek had hij zijn armen rond de mahoniekleurige kast geslagen, het beschermend tegen de regenvlagen die zijn kant uitwaaiden. Een paar maal had hij peinzend neergezien op de letters die in bladgoud achterop de kast stonden. Hij was te klein geweest om al te kunnen lezen, maar hij had vaak genoeg zijn eigen naam gezien om een deel van de letters te herkennen. *Joseph* stond er op het instrument, daarachter nog twee keer die mooie letter *J* en dan nog iets. Uren later waren zijn moeder en de zeeman weer naar buiten gekomen, de armen om elkaar heen, een lach op hun gezicht. Aggie had zich naar hem toe gebogen, haar handen rond zijn koude gezichtje gelegd en hem een grote jongen genoemd. Toen de zeeman de banjo weer van hem had overgenomen, had hij gevraagd: 'Zal ik eens voor je spelen, kleine man?' Joseph had alleen maar kunnen knikken, sprakeloos van blijdschap en verbazing. Nu nog steeds, in de bedompte huiskamer tegenover zijn zwijgende ouders, kan hij de prachtige muziek horen. De buitelandse klanken die de zeeman uit het instrument toverde, weerklonken door de stormachtige avond en hadden zijn hart verwarmd. Korte tijd later, toen moeders buik onder haar rok begon

te spannen, waren ze uit Rotterdam weggegaan. Glimlachend bij de herinnering sluit Joseph zijn ogen, zijn handen rond het platenboek geklemd. Dan, ineens, krijgt hij een idee! Op de tafel ligt een stompje potlood dat zijn moeder gebruikt om iets in een schriftje te noteren. Met een aardappelmesje heeft ze er een scherpe punt aangemaakt. Joseph heeft het potlood al vast en slaat de eerste bladzijde van het boek open. In zijn nog onbeholpen hanenpoten schrijft hij heel nauwkeurig zijn naam: *Joseph*. Opnieuw doet hij zijn ogen dicht, proberend zich te herinneren wat er nog meer op die prachtige banjo had gestaan. Een voor een komen de letters terug en haastig, bang ze weer te vergeten, tekent hij ze achter zijn eigen naam: *Joseph J. J. Maes*. Trots op zijn prestatie schuift hij het boek over de tafel naar zijn moeder. Ze werpt een vluchtige blik op zijn werk, haar gedachten bij iets anders. Dan, verstarrend in haar bewegingen, kijkt ze nog eens. Haar gezicht verstrakt en ze wordt lijkleek. Met trillende handen probeert ze haastig de letters te verbergen, maar Willem heeft het al gezien. Bevreemd kijkt hij van Aggie naar de jongen en grist dan het boek naar zich toe. De aderen op zijn voorhoofd zwellen op als hij ziet wat Joseph heeft gedaan. Een vlammend rood kruipt van zijn hals naar zijn gezicht. Het volgende moment heeft Joseph een klinkende oorvijg te pakken. Woedend springt Willem overeind en terwijl hij met één hand het deksel van de potkachel tilt, brult hij: 'Die naam wil ik hier nooit meer horen.'

Voordat Willem het deksel weer op de kachel legt, ziet Joseph nog net hoe de vlammen zijn prachtige platenboek verslinden.

Twee weken later ligt Anneke met een hoogrood gezicht in de bedstede. Aggie heeft de deuren opengelaten zodat zij haar wat beter in de gaten kan houden. Een paar dagen geleden heeft het kind hoge koorts gekregen en vulde haar rauwe hoesten het hele huis. Aanvankelijk zat ze nog wel rechtop en één keer heeft ze zelfs nog door de kamer gelopen, maar al spoedig bleek dat haar beentjes haar

niet meer wilden dragen. Gisteren was ze doodmoe en klaagde ze over ernstige keelpijn, maar vandaag is ze opvallend stil.

‘Ik vertrouw het niets,’ zegt Aggie.

Voor de zoveelste keer legt zij haar hand op het gloeiende krullenkopje, haar gezicht strak van ongerustheid.

‘Mens, maak toch niet overal zo’n drukte over.’

Met een nors gezicht legt Willem zijn voeten op de lauwe potkachel. Het is koud en de brandstof is op. In het hele huisje hangt een klamme kilheid die diep in je botten doordringt.

‘Als het om Nanda of Loetje zou gaan, piepte je wel anders,’ bitst Aggie. Ze wendt zich tot Joseph die met een ongerust gezicht bij het ziekbed van zijn zusje staat.

‘Let jij maar een poosje op haar,’ zegt ze moe.

Joseph schuift gehoorzaam een krukje bij. Liefdevol neemt hij het warme handje van Anneke in de zijne. Haar donkere wimpers werpen schaduwen op haar ingevallen wangen, haar adem komt moeizaam en rappend. Terwijl hij naar het zieke kind staart, dommelt Joseph in. Het is echter maar een lichte sluimer waaruit hij spoedig wakker schrikt door de overspannen stem van zijn moeder.

‘Willem, waarschuw de pastoor!’

Joseph is meteen klaarwakker. Hij werpt een blik op de bedstee waarin Anneke nu naar adem snakt en begrijpt direct wat er gaande is. Even kijkt hij aarzelend naar Willem die zich niet bewogen heeft. Totaal ontredderd, stompt Aggie haar man tegen zijn schouder en schreeuwt: ‘Schiet dan toch op, man!’

Tergend langzaam haalt Willem zijn voeten van de potkachel en zijn stem druipt van minachting als hij zegt: ‘Ik heb dat wurm mijn naam al gegeven, is dat niet genoeg?’

Aggie bedekt haar gezicht met haar schort, maar de kleine Joseph heeft de hete tranen die tussen haar vingers doordruppen al gezien. Haastig schiet hij in zijn hoge veterschoenen en zonder zich de

moeite te gunnen een jas aan te trekken, vliegt hij naar buiten. Een tiental minuten later bonken zijn vuisten op de deur van de pastorie. 'Meneer pastoor,' schreeuwt hij huilend. 'Meneer pastoor, ons Anneke...'

Meneer pastoor, net terug van een Heilig oliesel, heeft zijn zwarte rok en witte koorkleed nog aan. Hij wenkt de koster en de misdienaar die hem daarbij vergezeld hebben, grijpt zijn Heilige olie en een brandende kaars en wenkt Joseph hem de weg te wijzen. Veel van de huizen die ze passeren, hebben de luiken gesloten. Zonder zijn pas te vertragen, slaat de pastoor in het voorbijgaan een kruis. Met zijn hand, bevend van ouderdom, probeert hij het flakkerende vlammetje van de kaars te behoeden voor uitwaaien. Een snijdend koude oktoberwind bolt zijn zwarte rok op en striemt zijn oude rug. Voor de derde keer deze dag gaat hij naar een stervende: de Spaanse griep grijpt meedogenloos om zich heen. Voor de pastoor uit snelt Joseph, de tranen bevroren op zijn angstige gezicht.

Als het groepje in de sterfkamer arriveert, heerst daar een diepe stilte. Willem heeft zijn voeten van de potkachel gehaald en kijkt schuw op naar meneer pastoor. Aggie ligt geknield naast de bedstede, een rozenkrans tussen haar vingers geklemd. Snel holt Joseph naar zijn stervende zusje, ongeloof in zijn ogen. Opnieuw grijpt hij de kleine, hete hand. Vanonder zijn zwarte rokken haalt de pastoor een gebarsten spiegeltje. Hij houdt het vlak bij de mond van de zieke. Het verweerde glas beslaat door haar aarzelende ademhaling en gehaast begint de pastoor nu hardop te bidden. Joseph heeft geen oog voor de rituelen van de geestelijke. Zijn brandende blik is op Anneke gericht, Anneke met wie hij altijd zo'n speciale band heeft gehad, die hij heeft proberen te beschermen tegen de minachting van vader. Op het moment dat de pastoor zijn laatste woorden uitspreekt, sterft Anneke, haar hand in die van haar broer. Het licht van de flakkerende kaars schiet vonken in haar

kopperode krullen. Terwijl Joseph zijn ogen sluit, hoort hij klaar en duidelijk het liedje dat de zeeman eens voor hem speelde, een melodie die hem op de een of andere manier een beetje troost schenkt.

Tilburg, augustus 1922

‘Wat is er eigenlijk mis met werken in een fabriek?’

‘Niets vader,’ zegt Joseph rustig. ‘Alleen is het niets voor mij.’

‘Niets voor jou? Wie ben jij dan eigenlijk wel dat een baan in de fabriek te min voor je is?’

‘Ik heb niet gezegd dat ik dat te min vind.’

Joseph kijkt zijn vader kalm aan, niet van plan om ook maar een duimbreed te wijken. Aggie blikkt onrustig van de een naar de ander, bang voor de koppigheid in de ogen van haar zoon, bevreesd ook voor de drift van haar man. Waarom moet Joseph nu ook altijd zo dwars zijn? Nanda en Loetje voegen zich altijd naar de regels van het gezin, maar deze zoon, het kind van haar en haar zeeman, is altijd tegendraads. Meerdere malen is het al voorgevallen dat Willem, wit van woede, zijn vuist zó hard op tafel liet neerkomen dat de beide andere kinderen van schrik in een hoekje vlogen, maar Joseph is er nooit van onder de indruk. Bedaard laat hij alle donderbuien over zich heengaan, om daarna gewoon zijn eigen gang te gaan. Hij is pas twaalf jaar, maar hij laat zich door niemand de wet voorschrijven.

‘Op de fabriek verdienen je beter,’ probeert Willem nog, ‘en het wordt tijd dat jij je steentje bij gaat dragen, jongen.’

‘Ik gá mijn steentje bijdragen, vader! Ik zal werken als een paard, maar niet in een fabriek.’

Zelfverzekerd loopt Joseph de dag erna binnen bij een pas geopende schilderszaak. De afgelopen dagen heeft hij zijn gezicht platgedrukt tegen de vuile etalageruit, hopen een glimp op te vangen van het interieur. Een buurman heeft hem verteld dat de nieuwe zaak niet

alleen maar glas, verf en vulmiddel verkoopt, maar dat er een aparte hoek is vrijgemaakt voor tekenmaterialen. Dat heeft de belangstelling van Joseph gewekt. Het is schemerig in de winkel, maar Joseph hoeft niets te kunnen zien om te weten dat de buurman niet gelogen heeft. De speciale geur van papier en tekenpotloden dringt in zijn neus en een ogenblik sluit hij genietend zijn ogen.

‘Kan ik je helpen, jongen?’

Een man in een met verf besmeurde stofjas sloft achter de toonbank vandaan. Grijs haren pieken slordig onder een alpinopet uit, pientere blauwe ogen nemen Joseph op.

‘Leerjongen nodig?’

De winkelier monstert hem en Joseph recht onwillekeurig zijn schouders, hopen dat hij daarmee zijn gebrek aan lengte kan camoufleren.

‘Wil je het vak leren dan?’

Joseph geeft niet direct antwoord. Zijn ogen strelen de potloden in het schap, het geschepte papier, de kwasten en de penselen.

‘Bent u echt kunstschilder?’

Een glimlach glijd over het markante gezicht van de man.

‘Ik klieder wat,’ zegt hij gemoedelijk, ‘maar geloof me jongen, daar is geen droog brood mee te verdienen. Niemand zit te wachten op kunst aan de muur.’

‘Ik hoef er niet mee te verdienen,’ zegt Joseph rustig, ‘ik wil het alleen maar leren.’

Verwarring tekent zich af op het gezicht van de winkelier. Met hernieuwde belangstelling neemt hij de knaap op. Helder blikken de grijze ogen naar hem op.

‘Iets scheppen doe je niet voor een ander,’ zegt Joseph. ‘Dat doe je voor jezelf.’

De verwarring maakt plaats voor verbazing.

‘Wat wil je nu precies van me?’

‘Leer mij kleuren samenstellen! Leer mij omgaan met kwast en penseel en ik zal stopverf voor u maken, al uw potten schoonkrabben, de vloer aanvegen!’

‘Zonder dat ik je daarvoor betaal? Je ouders zien me aankomen.’

‘Een kleine vergoeding dan misschien,’ bedelt Joseph. ‘Alstublieft, meneer!’

Over het markante gezicht van de kunstschilder glijdt een zachte glimlach en terwijl hij bedachtzaam knikt, zegt hij: ‘Morgenochtend om acht uur present, jongeman!’

Het eerste wat Joseph ziet als hij de volgende ochtend de werkplaats binnenkomt, is een krankzinnige jongen die op de grond in een hoekje zit. Met zijn armen rond zijn opgetrokken knieën geslagen, wiegt hij zachtjes heen en weer. Zijn mond hangt open, kwijl sliert langs zijn vlezige lippen. De felblauwe, uitpuilende ogen draaien voortdurend van links naar rechts, schichtig, als van een dier in nood. Als de jongen Joseph opmerkt, stoot hij een dierlijke kreet uit, terwijl zijn armen ongecontroleerde bewegingen maken.

‘Dat is Anton,’ zegt de winkelier die bij een tafel verf staat te mengen. ‘Je zult aan hem moeten wennen.’

Joseph heeft nooit eerder een krankzinnige gezien, maar van zijn moeder weet hij dat ze bestaan. Aggie heeft een broer die veilig opgeborgen zit in een dolhuis, afgesloten van de buitenwereld. Ze wil niet over hem praten en de keren dat Joseph, gedreven door nieuwsgierigheid naar hem vraagt, weert Aggie hem ongeduldig af. Er hangt een geheimzinnig waas rond haar broer en daarmee rond alle andere krankzinnigen.

‘Is hij uw zoon?’

‘Ja jongen, dat is hij.’

‘Waarom is hij niet in een gesticht?’

Met een ruk draait de winkelier zich naar Joseph toe, verontwaardiging op zijn verweerde gezicht.

‘Een gesticht? Je weet zeker niet hoe het daar toe gaat?’

‘Nee, dat weet ik inderdaad niet.’

Bedaard loopt Joseph in de richting van de krankzinnige jongen, niet in het minst geïmponeerd door diens dierlijk gebrul.

‘Wordt u nooit eens gek van dat lawaai?’

‘Ik hoor het niet meer. Je raakt overal aan gewend en hij doet geen vlieg kwaad. Laat hem daar nou maar zitten. Kom liever hier om me te helpen.’

Joseph voldoet aan het verzoek, maar onder het werk dwalen zijn ogen steeds weer naar de hoek van de werkplaats, waar een plasje op de grond duidelijk laat zien dat Anton niet zindelijk is.

Bijna vier maanden is Joseph nu in de leer bij Cornelis Verhagen. Het bereiden van stopverf en het snijden van glas gaat hem best goed af, waardoor het steeds vaker gebeurt dat Cornelis die dingen aan hem overlaat, terwijl hij zelf elders bezig is. Joseph is leergierig en hoewel het vak hem niet trekt, is hij van mening dat het nooit kwaad kan er iets van af te weten. Bovendien weet hij dat er in de loop van de middag altijd een moment is waarop het werk wordt neergelegd. Dan neemt Cornelis hem mee naar zijn schildershoekje. Nog steeds, na al deze maanden, overvalt Joseph een gevoel van ontroering als hij een marterharen penseel in zijn handen heeft. Met veel geduld leert Cornelis hem hoe je een vel papier spant en bevochtigt. Hij laat Joseph zien hoe je met een hard potlood heel dun je tekening aanbrengt op het gedroogde papier. In het begin ging het tekenen nogal eens fout, maar Cornelis heeft met klem gewaarschuwd voor gummen.

‘Je papier beschadigt, neem die fout voor lief, neem hem op in het geheel.’

Tijdens deze gestolen kwartiertjes zuigt Joseph alle informatie met glanzende ogen op. Zijn handen beven van opwinding als Cornelis hem toestaat de zojuist aangebrachte tekening in te vullen met verf.

Tijdens het maken van stopverf of het vegen van de vloer, speurt Joseph naar voorwerpen die model kunnen staan. Hij heeft alle potten, kruiken en vazen al vereeuwigd. Vaak dwalen zijn ogen naar buiten, naar de voortjagende lucht, de eerste sneeuwvlokken. Dát te mogen schilderen!

‘We moesten eens naar buiten gaan, naar de waterkant, of het veld in,’ zegt Joseph op een middag.

Cornelis kijkt niet op van zijn werk en gebaart in de richting van de krankzinnige jongen in zijn hoekje op de vloer. Anton wordt daar elke ochtend door zijn vader neergezet, soms met een snee droog brood in zijn handen, soms met een bal stopverf die hij kan kneden met zijn dikke, onbeholpen handen. Verder wordt er nauwelijks naar hem omgekeken.

‘En waar denk je dat we hém moeten laten dan?’

‘Meenemen,’ zegt Joseph simpel, ‘hij heeft toch twee benen?’

‘Dan loopt heel de stad uit,’ smaalt Cornelis, ‘alsof hij een kermisattractie is.’

Een felrood kruipt over Josephs wangen, zijn ogen schieten vuur.

‘Anton is geen bezienswaardigheid! Hij is een mens, net als u en ik.’

‘Nou ja, maak je niet druk. Je weet dat ik van hem houd, maar ik kan hem onmogelijk meenemen. Hij brult de hele buurt bij elkaar.’

‘Dan gaan we hem dat brullen afleren!’

De geamuseerde lach van Cornelis schalt door de werkplaats.

‘Ik meen het,’ zegt Joseph koppig.

‘Goed, we leren hem het brullen af. We vegen die tronie van hem schoon, kammen zijn haren en poetsen zijn schoenen, maar een gek blijft het!’

Tranen van woede dringen naar Josephs ogen als hij met gebalde vuisten voor zijn werkgever gaat staan. Cornelis kijkt hem bedaard aan.

‘Anton kan er niets aan doen dat Onze Lieve Heer een vergissing heeft gemaakt!’

Zijn werkgever opent zijn mond om iets te zeggen, maar Joseph is hem voor.

‘Zijn hersens zijn door elkaar gehusseld, maar ze zijn er wél,’ pleit hij. Hij draait zich om naar Anton, die een snee brood in zijn handen verkrumelt en hen met grote ogen gadeslaat.

‘Heeft u niet gemerkt dat Anton stopt met schreeuwen als ik bijvoorbeeld een liedje fluit, of als u en ik samen schilderen?’

‘Toeval,’ bromt Cornelis.

‘Nee, dat is geen toeval. Anton houdt van muziek, het maakt hem rustig.’

‘En hoe verklaar je dan dat hij óók stil is als wij schilderen?’

‘Schilderen is muziek,’ zegt Joseph zacht, ‘en Anton weet dat.’

Bruusk draait Cornelis zich om naar de tafel. Hij wil niet dat die kleine snotaap zijn tranen ziet. Met schorre stem zegt hij: ‘Als jij hem dat brullen af kunt leren, Rooie, ga je gang.’

Vanaf dat moment betreft Joseph de stumper zoveel mogelijk bij de dagelijkse bezigheden. Als hij ‘s morgens de werkplaats binnenkomt, groet hij Anton met een vrolijke lach en een vriendschappelijke stomp tegen zijn schouder. Hij haalt Cornelis over om een oude stoel van de vliering te halen, zodat de jongen niet langer op de grond hoeft te zitten. Een stuk zeil, onder de dikke billen van Anton geschoven, zorgt ervoor dat de bekleding droog blijft. Wanneer er een ogenblik niets te doen is, maakt Joseph uit een bal stopverf grappige dieren. Anton vernielt ze zodra hij ze in zijn handen krijgt, maar steeds opnieuw steekt hij Joseph de homp weer toe. Praten kan hij niet, maar zijn ogen smeken duidelijk om meer. Cornelis staat het hoofdschuddend te bekijken. Hij glimlacht toegeeflijk als Joseph steeds andere dingen zoekt om zijn zoon bezig te houden. Een blikken busje, gevuld met knopen, brengt Anton helemaal in

vervoering. Urenlang schudt hij het blikje in zijn handen, een gelukkige grijns op zijn bolle gezicht. Als het tijd is voor de middagboterham, staat Joseph erop dat ze Anton gezelschap houden. De snee droog brood wordt vervangen door een bordje waarop een in blokjes gesneden boterham ligt. Met eindeloos geduld stopt Joseph stukje voor stukje in de kwijlende mond, terwijl hij intussen met zijn heldere stem kinderliedjes zingt. Na enkele weken moet Cornelis tot zijn verbazing toegeven dat Anton rustiger wordt. Hij brult niet meer zo vaak en wiegt minder op en neer.

‘Heeft u geen muziekinstrument?’ vraagt Joseph op een dag.

‘Kun jij spelen dan?’

‘Dat denk ik,’ antwoordt Joseph rustig.

‘Je denkt het? Hoe kun je dat denken als je nooit gespeeld hebt?’

‘Ik speel in mijn hoofd.’

Bevreemd kijkt Cornelis in de ernstige grijze ogen van de knaap.

‘Hoe bedoel je dat, jongen?’

Joseph haalt zijn schouders op. Zijn hand rust op de schouder van Anton als hij zachtjes zegt: ‘Er was een man, lang geleden, die prachtig banjo speelde. Dat liedje zit in mijn hoofd. Ik weet zeker dat ik het spelen kan. Als ik maar een instrument had.’

‘Om te spelen moet je noten kunnen lezen, Rooie.’

‘Ik niet,’ zegt Joseph beslist. ‘Ik weet zeker dat ik alles kan spelen wat in mijn hoofd zit.’

Bedachtzaam ziet Cornelis op zijn leerjongen neer.

‘Je bent een vreemd kind,’ zegt hij uiteindelijk.

Twee dagen later brengt Joseph een oude zakkam mee. Uit de rommelkist van Cornelis haalt hij een stukje vloeipapier dat hij zorgvuldig om de tanden van de kam vouwt.

‘Nu kan ik muziek maken,’ zegt hij blij.

Hij gaat vlak naast Anton staan, zet de kam tegen zijn lippen en neuriet tegen het papier, waardoor er een vreemd, zoemend wijsje

ontstaat. Anton houdt terstond op met brullen als hij het liedje hoort dat Joseph uit dat opmerkelijke instrument tovert. Zijn handen vallen stil in zijn schoot, zijn ogen worden rustig.

‘Krijg nou wat,’ zegt Cornelis.

Hij houdt zijn hoofd scheef om wat beter te kunnen luisteren. Zijn voeten tikken de maat van de muziek mee op de stenen vloer.

‘Dat ken ik,’ zegt hij verheugd.

Joseph houdt op met spelen en knikt hem stralend toe.

‘Meezingen dan,’ commandeert hij.

Opnieuw zet hij het deuntje in en zonder aarzelen begint Cornelis te zingen:

*Op de grote stille heide
dwaalt een herder eenzaam rond
wijn de witgewolde kudde
trouw bewaakt wordt door de hond*

Zijn warme stem galmt tegen de zoldering, streelt de kale muren en sust Anton in slaap. Zijn bolle hoofd knakt voorover op zijn borst, zijn lichaam ontspant zich.

Het Angelusklokje heeft twaalf uur aangegeven als Cornelis Verhagen de deur van zijn schilderszaak uitkomt. De pijpen van zijn zondagse broek steken dwaas af tegen zijn met verf besmeurde stofjas, zijn alpinopet staat scheef op zijn grijze piekhaar. Over zijn schouder hangt een weitas met schildersbenodigdheden, in zijn linkerhand draagt hij een veldezel. Joseph, met een kleur van opwinding, volgt hem op de voet, de krankzinnige zoon van zijn werkgever aan zijn hand meetrekkend. Anton knippert tegen het prille zonlicht en blijft stokstijf staan. Angst maakt zijn misvormde gezicht nog lelijker dan het al is. Cornelis kijkt schichtig om zich heen, werpt dan een boze blik op zijn hulpje en foetert: ‘Waarom doe ik dit? Zo meteen loopt de hele stad uit!’

‘Laat ze doen,’ schokschoudert Joseph.

Hij draait zich om naar Anton, die zich doodsbang tegen de gevel van het huis drukt.

‘We gaan schepen kijken,’ zegt hij vastbesloten, ‘en je vader gaat zingen.’

‘Wat zeg je daar, Rooie? Je denkt toch niet dat ik op straat ga lopen zingen?’

‘U mag ook het Angelus bidden,’ schatert Joseph, ‘maar ik denk dat Anton dan helemaal de stuipen krijgt.’

‘Spotter,’ bromt Cornelis, ‘ik had nooit naar jou moeten luisteren.’

Anton heeft het woord ‘zingen’ opgevangen en een vergenoegde glans komt in zijn ogen. Voorzichtig maakt hij zich van de muur los, met een dikke vinger naar Josephs broekzak wijzend.

‘Ja hoor,’ zegt deze geruststellend, ‘ik ga muziek maken. Geef je vader een hand.’

Het is een opmerkelijk groepje dat even later de weg naar het Wilhelminakanaal inslaat. Voorop gaat de dertienjarige Joseph Johannes Jacobus, stevig voortstappend in de voorjaarszon. De pijpen van zijn veel te grote broek slobberen rond zijn magere benen, in de mouw van zijn jasje zit een scheur. Achter hem loopt de schilder met zijn markante kop, slordig als altijd, mopperend en schichtig om zich heen kijkend. Aan zijn hand springt Anton op en neer van opwinding, zijn angst vergetend nu hij weet wat er gebeuren gaat. Joseph draait zich om, heft achteruitlopend zijn handen op als was hij een tambour-maître en haalt zijn kam tevoorschijn. Het volgende moment vullen de eerste trillende tonen de stralende zondagmiddag. Joseph bedient zijn instrument met één hand en gebaart met de andere naar zijn werkgever dat deze moet gaan zingen. Cornelis kijkt opzij naar zijn zoon en wordt getroffen door de verstilde trek op het onnozele gezicht. Een grote rust daalt neer in zijn hart en het volgende moment laat hij al zijn reserves varen. Zijn prachtige bariton vult de straten van de stad:

*Een karretje op de zandweg reed
de maan scheen helder, de weg was breed*

Stomverwonderd blijven de mensen staan, starend naar dat vreemde schouwspel. Joseph heeft zich weer omgedraaid en danst voor de schilder en diens zoon uit, een lach in zijn ogen. Cornelis zet fiere passen, zingt uit volle borst, niet langer bevreesd voor wat de mensen zullen zeggen. Anton loopt gedwee mee, een idiote grijns op zijn gezicht.

*Ik wens je wel thuis mijn vrind, mijn vrind
ik wens je wel thuis mijn vrind*

Cornelis kijkt naar zijn zoon en vandaar naar de kleine blaag die een paar passen voor hem uit de clown uithangt en veegt de tranen van ontroering van zijn wangen.

Tilburg, 24 december 1927

Het is stil in de huiskamer van Cornelis Verhagen. De klok op de schoorsteenmantel tikt traag de minuten weg. Op het potkachelkje staat een ketel water te zingen, de dikke, grijze kat trekt even met zijn pootjes en slaapt dan weer verder.

‘Weet u zeker dat ik de pastoor niet moet waarschuwen?’

Joseph werpt een onzekere blik op de gebogen gestalte van de kunstschilder. De afgelopen weken is hij zichtbaar ouder geworden.

‘Bespaar me die pastoor van jou!’

De wind giert door de schoorsteen, sneeuwvlokjes kleven aan de ramen. Ergens ver weg luidt een klok om de mensen op te roepen naar de nachtmis te komen. Cornelis heft luisterend het hoofd op en zegt dan zacht: ‘Als die Onze Lieve Heer van jou rechtvaardig is, dan ruikt hij wel een plaatsje in voor die stumper. Met of zonder pastoor.’

De logge gestalte in het ledikant beweegt onrustig. Antons ademhaling is zwaar en onregelmatig. Joseph reikt achter zich en dompelt een doek in de gebarsten, emailen schaal. Voorzichtig bet

hij het bezwete voorhoofd van de krankzinnige jongen, diens wangen, de droge, gebarsten lippen.

‘Weet u nog, die keer dat we hem voor het eerst mee naar buiten namen?’

‘Ja, Rooie. Ik moet je daar nog steeds voor bedanken.’

‘Bedanken?’

‘Zonder jou was hij nooit buitengekomen,’ zegt Cornelis eenvoudig.

‘Zonder jou had hij nooit de zon gezien, nooit de regen op zijn wangen gevoeld, nooit...’

De oude stem breekt. Joseph grijpt over het bed heen de hand van zijn werkgever en drukt die zacht. Buiten luidt nog steeds de klok, dwarrelt de sneeuw neer op de kerkgangers. Binnen is Anton aan zijn laatste uren begonnen.

‘Ik had nog veel meer willen doen,’ zegt Joseph zacht, ‘nog zoveel meer.’

‘Je hebt gedaan wat je kon, Rooie, en meer dan dat.’

Joseph buigt zijn hoofd, vechtend tegen zijn tranen.

‘Volgend jaar, als ik achttien ben, word ik verpleger,’ zegt hij met verstikte stem. ‘Dan ga ik voor stumpers zoals hij zorgen. Dan zal ik...’

Zijn jonge schouders schokken, zijn knuist klemt zich om die van Cornelis.

‘Speel nog eens voor hem, Rooie!’

Met zijn ogen vast in die van de schilder haalt Joseph de oude kam uit zijn zak. Met trillende vingers schuift hij het bijna versleten vloepapier op zijn plaats. Hij brengt de kam met één hand naar zijn mond en probeert een melodie.

‘Ik kan het niet,’ zegt hij zacht. ‘Ik kan het niet, Cornelis.’

‘Jawel Rooie, dat kun je wél...’

De schilder grijpt de linkerhand van zijn zoon en gebaart Joseph hetzelfde te doen. Joseph haalt een keer diep adem en het volgende moment vult het tere geluid van zijn zelfgemaakte instrument de

kamer. Aarzelend eerst nog, maar allengs meer zelfverzekerd zet Cornelis in:

Ik wens je wel thuis mijn vrind, mijn vrind

ik wens je wel thuis mijn vrind

Buiten sterft het geluid van de kerstklokken weg, knerpend klinken de voetstappen van de laatste voorbijgangers in de sneeuw.

Hij komt niet meer thuis, die vrind, die vrind

hij komt niet meer thuis, mijn vrind...

Tilburg, april 1928

Met iets van opluchting kijkt Joseph voor de laatste maal zijn slaapkamer rond. Het inpakken van zijn schaarse bezittingen heeft hem geen pijn gedaan, geen gevoel oproepen van een naderend, moeilijk afscheid. Diep in zijn hart is hij blij met zijn besluit weg te gaan uit dit bedompte huis. Echt gelukkig is hij hier nooit geweest, zeker niet na de tragische dood van zijn zusje. Anneke was zijn zonnetje, een kind waarmee hij zich op een vreemde manier innig verbonden had gevoeld. Anneke, met haar opgeruimde karakter en haar lieve smoeltje, had het zelfs voor elkaar gekregen een glimlach op moeders gezicht te toveren. Joseph zucht en trekt het oude valies naar zich toe om voor de laatste keer de inhoud te controleren. Veel heeft hij niet om mee te nemen. Een extra paar geruite sokken, een bijna versleten overhemd, twee losse boorden en een stel ondergoed. Het grijze, driedelige kostuum dat hij draagt, is een krijgertje. Het is te groot en het slobbert om zijn lijf, maar in zijn afgedragen werkplunje kan hij bezwaarlijk op reis gaan. Nu ja, vanmiddag, als hij op zijn nieuwe werkplek is gearriveerd, zal hij vast wel een witte jas en broek aangereikt krijgen en kan hij het pak in de kast hangen. Terwijl hij het valies dichtmaakt, werpt hij een vluchtige blik in de spiegel. Groot en ernstig staan zijn ogen in zijn gezicht, zijn rode haren zitten met een scheiding opzij plat op zijn schedel geplakt. Hij neemt het valies in zijn linkerhand en grijpt met zijn rechter het

schetsblokje dat op het nachtkastje ligt. Bijna teder strelen zijn handen het geschepte papier, zijn vinger volgt liefkozend het reliëf. Dan stopt hij het boekje resoluut in zijn binnenzak, neemt zijn tas op en gaat naar beneden.

Aggie zit aan tafel, haar kapot gewerkte handen voor zich op het tafelzeil. Ze kijkt niet op als hij tegenover haar plaatsneemt. Een mager voorjaarszonnetje valt op haar doffe, grijze haren. De lijnen rond haar mond zijn in de loop van de jaren steeds dieper geworden, haar berusting steeds groter. Niets herinnert nog aan de vrolijke, jonge vrouw die aan de arm van haar zeeman het havenkroegje uitkwam. Nadat het gezin was weggegaan uit Rotterdam heeft Aggie nog slechts sporadisch gelachen, een lach die uiteindelijk voorgoed is verdwenen toen Anneke stierf.

‘Ik ben klaar, moeder.’

Nu slaat ze haar ogen even naar hem op, om ze direct daarop weer op de tafel te richten. Haar vinger trekt een figuurtje in een plasje koffie dat op het zeil ligt, een zucht ontsnapt aan haar lippen. Achter haar tikt de klok op de schoorsteenmantel traag de seconden weg.

‘Wil je niet op vader wachten?’

Haar stem is aarzelend, bijna schuw en een ogenblik lang voelt Joseph zich een schoft.

‘Nee,’ zegt hij dan vastbesloten. ‘Beter van niet.’

‘Hij bedoelt het niet verkeerd jongen. Het is alleen...’

Joseph haalt zijn schouders op. Hij wil niet praten over de man waarvan hij achttien jaar lang heeft gedacht dat die zijn vader was. Gisteravond heeft Aggie het hem verteld en zijn er voor hem veel dingen duidelijk geworden. Gisteravond heeft hij begrepen waarom Willem hem, maar vooral Anneke, met zoveel minachting heeft behandeld. Dubbel zo blij was hij toen met zijn besluit die baan in Eindhoven te aanvaarden. Deze stoffige stad, dit kleine huis, de uitgebluste blik in de ogen van zijn moeder, het benauwt hem.

Bruusk schuift hij zijn stoel achteruit en grijpt zijn valies. Heel even nog kijkt hij neer op het gebogen hoofd van zijn moeder. Dan legt hij een trillende hand op haar schouders.

‘Dag,’ zegt hij.

Vijf minuten later fietst hij de straat uit. Hij kijkt niet meer om.

Met een zucht van verlichting zet Joseph zijn fiets tegen een boom vlak naast het café. De lange tocht heeft hem vermoeid en de aprilzon heeft zijn gevoelige huid reeds rood gekleurd. Joseph heeft dorst en hoewel hij weet dat hij zijn zorgvuldig gespaarde geld beter in zijn zakken kan houden, besluit hij toch iets te drinken te bestellen. Hij zoekt een plaats onder de luifel van het etablissement en wenkt een dienstertje. Als hij even later met een glas limonade voor zich zit, schenkt hij pas aandacht aan het gebouw dat aan de overzijde van de weg ligt. Het is groot, zeker zeventig meter breed en het telt drie verdiepingen. In het midden, boven de monumentale voordeur, is een spits torentje met een klok. Aan weerszijden van de ingang zijn ontelbare ramen, sommige met tralies ervoor. Achter het enorme complex zijn veel oude bomen en Joseph ziet tussen het prille groen nog meer daken van gebouwen. Een keurig aangelegd gazon loopt tot aan de weg. Het gehele terrein is afgezet met een ijzeren hek. Links van de poort staat een roodstenen brievenbus. Juist als hij in zijn binnenzak tast, op zoek naar het schetsboekje, komt aan de zijkant van het gebouw een vrouw tevoorschijn. Ze draagt grof gebreide kousen, stevige schoenen, een witte schort en een kapje op haar hoofd. Aan haar arm voert ze een gedrongen gestalte met zich mee. Zelfs vanaf deze afstand kan Joseph het sliertje kwijl zien dat langs de kin van de man druipt. De verpleegster maakt een ongeduldig gebaar, sjort aan zijn arm en trekt hem vervolgens uit het zicht van de straat. De korte blik die Joseph op het tafereel heeft kunnen werpen, is genoeg om een snelle schets te maken.

Rijks Krankzinnigen Gesticht staat er op een bord dat vlak bij de poort is geplaatst. Nogmaals laat Joseph zijn ogen langs het gebouw gaan, dan drukt hij resoluut op de bel naast de brievenbus. Het duurt zeker vijf minuten voordat er iemand verschijnt om hem binnen te laten. Een nors uitziende man vraagt om zijn papieren en gaat hem dan voor het terrein op. Ze passeren diverse paviljoens waar ondanks het mooie weer alle ramen gesloten zijn. Ze zien er vrij nieuw uit, maar maken desondanks een naargeestige indruk.

‘Mannen B,’ wijst zijn begeleider. ‘Vrouwen AC en BB.’

‘Hoeveel patiënten worden hier verpleegd?’

‘Negenhonderd op tweehonderdvijftig man personeel,’ licht de man toe. Hij opent de deur van een paviljoen en neemt Joseph mee naar een van de enorme slaapzalen. Lange rijen ziekenhuisbedden met witte spreien staan langs de muren opgesteld. Een verpleger is juist bezig de vloer te dweilen. De hele ruimte stinkt naar lysol.

‘Dat lijkt veel,’ hervat de man het gesprek, ‘maar daartoe behoort ook het schoonmaak- en keukenpersoneel.’

De rest van de rondleiding wordt zonder veel plichtplegingen afgemaakt. Joseph vangt slechts een glimp op van grote zalen, een keuken, een kapel en een ketelhuis. Hier en daar schuifelt een krankzinnige aan de arm van een broeder of een verpleegster, van de overige bewoners is geen spoor te bekennen. In weer een ander paviljoen duwt de man een deur open. Hij maakt een spottende buiging en zegt: ‘Hier zul je de komende jaren studeren, werken, slapen en janken, makker!’

Hij doet een stapje terug en maakt een uitnodigend gebaar naar binnen.

‘Ik ben zo terug, even iets voor je halen.’

Joseph blijft midden in de kale ruimte staan. Witgepleisterde muren, een houten vloer, een wankel tafeltje en een stoel, een bed. Het raam biedt uitzicht op het gazon aan de voorkant. Als hij zijn valies op

de versleten spreid zet, komt de man weer binnen. Hij overhandigt Joseph een witte jas en een paar rubberen handschoenen.

‘Welkom,’ zegt hij.

‘Nu ben ik leerling-verpleger,’ concludeert Joseph niet zonder trots.

De harde lach van de man schalt door de kale ruimte.

‘Leerling- strontruimer zul je bedoelen!’

Joseph schuift juist met een zucht zijn studieboek opzij als er op zijn kamerdeur wordt geklopt. In de vier maanden dat hij nu in het gesticht woont, is dat nog nooit gebeurd en verbaasd vraagt hij zich af wie hem nodig kan hebben op zijn vrije middag. Op de gang staat een leerling-verpleger. Zijn gezicht ziet er verhit uit en hij hijgt een beetje, alsof hij hard heeft gelopen.

‘Er staat bezoek voor je aan de poort,’ meldt hij.

‘Bezoek?’

‘Een wat oudere man. Hij wil zijn naam niet noemen.’

‘Waarom heb je hem niet meegebracht dan?’

‘Dat mag immers niet,’ zegt de verpleger schouderophalend, ‘ik heb hem beloofd dat ik je wel even zou waarschuwen.’

Terwijl hij zijn collega toeknikt, draait Joseph de deur van zijn kamer in het slot.

‘Dankjewel, ik zal eens gaan kijken.’

Even haalt hij een hand door zijn haren, dan begint hij aan de tocht door de lange gangen van het gebouw waar hij zijn verblijf heeft.

Buiten overvalt hem de hitte van de augustusmiddag. Zoveel mogelijk in de schaduw lopend, in de hoop niet te verbranden, wandelt Joseph naar de poort. Hij is nog maar halfweg het pad als hij in de eenzame gestalte zijn vader herkent. Moeder, denkt Joseph meteen, er is iets met moeder! Ineens hevig ongerust, versnelt hij zijn pas. Willem staat schuchter bij de ingang, zijn oude fiets aan de hand. Als hij Joseph ziet, haalt hij de vettige alpinopet van zijn hoofd en draait die verlegen tussen zijn handen.

‘Dag jongen,’ zegt hij.

‘Moeder,’ hijgt Joseph, ‘is alles wel goed met haar?’

Willem werpt een blik op het bleke gezicht van zijn zoon en knikt.

‘Jawel jongen, ze maakt het best. Je moet de groeten hebben, ze vindt het te ver fietsen.’

Joseph herademt hoorbaar. Nieuwsgierig neemt hij Willem op.

‘Je liet me schrikken, man! Wat brengt jou zo ver van huis?’

Een ogenblik vaagt er een felle pijn over het gezicht van de oudere man, dan haalt hij berustend zijn schouders op en zegt zacht: ‘We missen je en we horen maar steeds niets van je. Ik dacht...’

Hij zwijgt, zet dan met een resoluut gebaar de pet weer op zijn hoofd.

Een gevoel van ontroering, vermengd met opstandigheid en schaamte, overvalt Joseph. Besluiteloos draait hij op zijn hakken, niet wetend wat hij met de situatie aan moet.

‘Zal ik vragen of je even binnen mag komen?’ vraagt hij.

Willem werpt een achterdochtige blik op het gesticht en schudt zijn hoofd.

‘Voor geen goud,’ zegt hij. ‘Tussen die gekken zeker?’

‘Laten we dan aan de overkant maar iets gaan drinken!’ glimlacht Joseph.

Willem heeft nog nooit op een terras gezeten. Schuw kijkt hij om zich heen, verlegen met zijn daagse plunje als hij ziet dat de rest van de bezoekers duidelijk de zondagse kleding uit de kast heeft getrokken. Hij schrikt als er plotseling een dienstertje naast hun tafeltje staat en werpt een hulpzoekende blik op Joseph.

‘Wat kan ik brengen voor de heren?’

Willem steekt twee vingers achter zijn groezelige boord. Het zweet loopt in straaltjes langs zijn gezicht. Het dienstertje heeft een zwart japonnetje aan met een nogal laag uitgesneden decolleté.

Haar borsten zijn voor de helft te zien en Willem krijgt het benauwd. Zijn ogen richten zich haastig op een man die een eindje verderop

aan een tafeltje zit. Voor hem staat een groot, kelkachtig glas waarin met gouden letters *La Trappe* is gegraveerd. De zon fonkelt in de amberkleurige vloeistof.

‘Doe mij dát maar,’ zegt Willem, zonder het dienstertje aan te kijken.

‘Zou je dat wel doen, vader?’

‘Ja jongen, voor mij geen borreltje vandaag, ik moet nog fietsen hè?’

Joseph wenkt glimlachend naar de serveerster om twee trappisten te brengen.

‘Heb je het naar je zin daar?’

‘Ja, vader.’

‘Ik zag zo’n stelletje gekken toen ik aan kwam fietsen. Waar je lol in hebt.’ Willem heft het grote trappistenglas en drinkt het voor de helft leeg. Joseph zwijgt. Het heeft geen zin om zijn vader te vertellen dat de patiënten die hij kennelijk buiten heeft zien lopen, nog de minst krankzinnigen van het gesticht zijn. Wat zou hij begrijpen van de dwangbuizen, de isoleercel en de ketting waarmee sommige gestoorden in bedwang worden gehouden? Wat moet Willem zich voorstellen van de stront die soms tot halfweg de muren zit, van de kneuzingen die hij heeft opgelopen in zijn pogingen een patiënt terug in bed te krijgen? Wat zou zijn vader begrijpen van de stille pijn die in zijn hart is geslopen sinds hij de krankzinnige zoon van de kunstschilder heeft leren kennen?

‘Kun je ervan rondkomen?’

‘Ik heb niet veel nodig. Ik ben verplicht intern tot ik mijn kruisje heb gehaald.’

‘Krijg je wel goed te eten? Je bent mager geworden, jongen.’

‘Het is hard werken, vader. Ik moet studeren en werken tegelijk.’

Willem heft zijn glas leeg en wenkt het dienstertje voor nog een rondje.

‘Als je iets nodig hebt...’

Joseph vecht tegen zijn ontroering en slikt zijn tranen weg. Hier zit een andere Willem dan hij heeft gekend. Hier zit een man die een

lange fietstocht heeft ondernomen om zijn zoon te zien, de zoon die hij altijd een bastaard noemde, de zoon wiens platenboek hij verbrandde om die gehate naam niet te hoeven zien. De gedachte doet toch weer zeer. In één teug slaat Joseph het restant van zijn trappist achterover. Willem heeft zijn tweede glas al voor de helft leeg. Hij heeft een hoogrode kleur en kijkt wat minder schuw om zich heen.

‘Pas een beetje op met dat spul, vader.’

Willem wuift de waarschuwing nonchalant weg. Met een geruststellend gebaar zet hij het glas opnieuw aan zijn mond.

‘Teken je nog wel eens?’

Joseph steekt automatisch zijn hand in zijn binnenzak om het schetsboekje tevoorschijn te halen. Hij schuift het Willem toe en deze slaat het belangstellend open. Op de eerste bladzijde heeft Joseph de kleine Anneke geschetst. Met een paar rake lijnen heeft hij haar krullenkopje in beeld gebracht, haar guitige ogen en haar lachende mond. Willem slaat het boekje met een klap dicht. Zijn bevende handen maken zijn boord wat losser, grijpen naar het glas. De gouden vloeistof klokt in zijn keel. Joseph slaat zijn ogen neer.

‘Ik hield eigenlijk best van haar,’ fluistert Willem.

Joseph grijpt naar zijn sigaretten en steekt nerveus op. Diep inhaleert hij de rook in zijn longen.

‘Het doet zeer als je beseft dat de vrouw waar je van houdt aan een ander heeft behoord.’

De gerimpelde hand met de rouwnagels strelen het boekje.

‘Ik breng haar elke week bloemen, elke zondag na de mis. Alleen vandaag...’

Het dienstertje haalt de lege glazen weg en kijkt de heren afwachtend aan.

‘Breng nog maar een rondje,’ zegt Willem ferm.

Hij ziet Joseph ineens door een waas en zijn tong ligt vreemd dik in zijn mond.

‘Anneke zal toch wel begrijpen dat ik vandaag naar jou moest?’

Willem staat behoorlijk onvast op zijn benen als ze een half uur later opbreken en de straat oversteken om zijn fiets op te halen. De tranen hebben een vuil spoor achtergelaten op zijn bezwete gezicht. Zijn alpinopet staat scheef op zijn hoofd.

‘Straf spul,’ zegt hij bewonderend.

‘Ik kan wel kijken of je een nachtje over kunt blijven,’ oppert Joseph bezorgd.

‘Jij bent al net zo gek als die daar,’ duimt Willem in de richting van het gesticht.

Vastbesloten slingert hij zijn rechterbeen over het zadel van zijn oude karretje. De fiets kantelt en Joseph grijpt nog net de stang beet om erger te voorkomen.

‘Ik ga naar moeder de vrouw,’ bralt Willem.

Slingerend rijdt hij het fietspad af, op een haar na een boom missend. Een paar meter verderop draait hij zich om in het zadel, wijst naar het terras en roept: ‘Dat mokkel haalt het niet bij mijn Aggie, bij lange na niet.’

Op zijn knieën, de mouwen van zijn witte jas tot aan de ellebogen opgestroopt, kruipt Joseph door de gang, iedere centimeter daarvan nauwkeurig schurend met kokend water en zeep. Een eindje verderop staat een hoofdverpleger zijn werk gade te slaan, klaar om commentaar te leveren mocht zijn pupil het werk niet naar behoren doen. Joseph neemt de rechterkant van de gang voor zijn rekening, vier tegels vanaf de muur, terwijl de linkerkant onder handen wordt genomen door een andere leerling-verpleger. Ties is tegelijkertijd met Joseph aan de opleiding begonnen, maar zijn motivatie is in het afgelopen jaar danig gezakt. Iedere morgen zet hij zijn verstand op nul en zijn blik op oneindig, klaar voor de elfurige werkdag die voor het grootste gedeelte uit ploeteren bestaat. Ook vandaag schuift hij

met een nietszeggend gezicht de emmer water voor zich uit, zich weinig aantrekkend van de afkeurende blik van de hoofdverpleger. Deze wil juist aanmerkingen maken op het feit dat Ties niet tegel voor tegel schuurt, als een lange gestalte in een keurig pak de hoek omkomt. Hij draagt een indrukwekkende map onder zijn arm en stevent doelbewust, met uitgestoken hand, op de hoofdverpleger af. 'Broeder Smetsers,' zegt hij minzaam. 'Ik ben blij u hier nog altijd aan te treffen.'

Smetsers trekt een zuur gezicht, iets minder blij met deze ontmoeting.

'Inspecteur,' zegt hij stroef.

De man bladert met een gewichtig gezicht door de map papieren.

'Eens kijken, dat is wel twee jaar geleden denk ik!'

Smetsers zwijgt, werpt een blik op de beide leerling-verplegers die onverdroten verder schuren en zucht maar eens. De eerste keer dat hij kennismaakte met de inspecteur was in 1922, toen deze door het Rijk naar Eindhoven afgevaardigd werd om bezuinigingsmaatregelen aan te kondigen. Indertijd heeft hij in de gehoorzaal, waar het voltallige personeel bijeen was geroepen, een donderpreek gehouden over verregaande verkwestingen. Met krakende stem had hij zijn toehoorders te verstaan gegeven dat het Rijk overwoog het gesticht over te dragen aan particulieren, indien er niet op de uitgaven besnoeid werd. Sindsdien komt hij regelmatig controleren of er aan de regels gevolg wordt gegeven.

'Schuif die emmers maar aan de kant,' gebiedt hij de leerlingen, 'en zie dat je als de sodemieter in de gehoorzaal komt.'

Ook deze keer zijn de aangekondigde bezuinigingen niet mis. De heer Poelstra, geneesheer-directeur, hoort het met een onbewogen gezicht aan. Vakantiegeld moet worden afgeschaft, verkondigt de inspecteur met luide stem. Gediplomeerde verplegers zijn te duur en kunnen makkelijk vervangen worden door leerlingen die dan maar

wat harder moeten lopen. Huisknechten, dienstbodes en parkwachters kunnen zonder enige kans op herziening per onmiddellijk vertrekken. Dokter Poelstra klemt zijn kaken op elkaar als hij hoort dat de tóch al overbelaste leerlingen voor de leeuwen zullen worden gegooid, maar hij zwijgt. Ties en Joseph, helemaal achter in de zaal, kijken elkaar verbouwereerd aan. Ze zijn pas halfweg hun opleiding en vooral Ties moet er niet aan denken dat hij morgen misschien medicijnen of injecties zal moeten toedienen. 'Ik ga me straks nog eens verdiepen in de taak van de heren doktoren,' komt de inspecteur weer, 'het lijkt mij zo dat geen van u een volledige dagtaak heeft!'

Nu is er bij de geneesheer-directeur toch enige emotie te bespeuren. Hij wordt bleek, balt zijn vuisten en doet een vastbesloten stap naar voren. De inspecteur daagt hem met zijn ogen uit iets te zeggen. Poelstra haalt diep adem, bedenkt zich dan en gaat terug op zijn plaats staan.

'Uw werkzaamheden in het laboratorium lijken verdacht veel op een hobby!' deelt de inspecteur op afkeurende toon mee.

Er valt een doodse stilte in de gehoorzaal. Alle ogen zijn gericht op dokter Poelstra. Iedereen wacht met ingehouden adem tot hij in woede zal ontsteken, maar Poelstra recht zijn schouders en zegt niets. Beleefd glimlachend luistert hij naar de rest van de maatregelen.

Smetzers, hoofdverpleger op Mannen B, heeft die middag zwaar de pest in. Met een zuur gezicht draagt hij Joseph op om het gebruikte verband op de afdelingen te verzamelen en in zakken te doen. Al bij een vorig bezoek heeft de inspecteur opdracht gegeven het verband naar de wasserij te brengen, zodat het kan worden hergebruikt, maar Smetzers heeft daar nogal eens de hand mee gelicht. Hij gruwelt van de bloederige windsels die nooit helemaal schoon terugkomen en bovendien heeft hij er dubbel werk mee. De timmerman zal extra

molentjes moeten maken, waarop de broeders die waakdienst hebben, het verband weer tot rolletjes kunnen draaien.

‘Waar is Ties eigenlijk?’ briest hij.

‘Temperaturen, broeder.’

‘Laat dat verband maar zitten en ga die slampamper assisteren!’

Joseph verlaat gehoorzaam de afdeling, heel goed wetend dat hij alleen maar wordt weggestuurd om een oogje op Ties te houden.

Vies van de thermometer die hij in de ontblote achterwerken van de patiënten moet steken, vult Ties doorgaans maar wat in op de grafieken. Smetzers weet dat de inspecteur nog door de inrichting struint en wil niet het risico van nog meer gedonder lopen. In feite heeft de inspecteur niets te maken met de manier waarop de verpleegkundigen hun werk doen, maar hij is niets te beroerd om ergens een balletje aan het rollen te brengen. Als Joseph op de ziekenzaal aankomt, ziet hij daar tot zijn ontzetting de geneesheer-directeur. Hoewel Poelstra gewoonlijk een goedmoedige man is die heus wel wat door de vingers ziet, staat zijn gezicht nu op zeven dagen onweer. De belediging die hij deze morgen heeft moeten slikken in de gehoorzaal, heeft zijn humeur een danige knauw gegeven. Briesend van woede staat hij voor Ties, die overdreven ijverig een thermometer afslaat. De patiënt in het bed ligt keurig ondergestopt en niets wijst erop dat hij zojuist getemperatuurd is.

‘Is dit je laatste patiënt, Rooijmans?’

‘Ja, dokter.’

‘Mooi, Rooijmans, dan laat mij de grafieken maar eens zien.’

Ties haast zich de arts de kaarten aan te geven. Joseph is bij de deur blijven staan en ziet vanuit zijn ooghoeken de inspecteur aankomen. De inspecteur neemt de ziekenzaal met argusogen in zich op, speurend naar dingen die volgens hem verkwisting zijn. Als hij niets kan vinden om aanmerkingen op te maken, slentert hij naar dokter Poelstra, die zijn woede intussen weer in bedwang heeft.

‘Zijn dat grafiekkaarten?’ vraagt de inspecteur onnozel.

‘Ik zou het niet weten,’ zegt Poelstra lijk. ‘Sinds ik mijn tijd op het lab verdoe, heb ik me niet meer beziggehouden met die tak van de geneeskunde.’

Hij draait het stapeltje kaarten om en om in zijn handen, kijkt Ties aan en zegt: ‘Broeder Rooijmans, kunt u de inspecteur misschien uitleggen wat dit zijn?’

Ties steekt de ongebruikte thermometer in de borstzak van zijn witte jas en knikt gewillig. Hij krijgt echter niet de kans om iets te zeggen. De inspecteur grist hem de kaarten uit handen, bestudeert ze en zegt dan bestraffend: ‘Ik vind dit papierverspilling. Ik zal met het Rijk overleggen of daar geen oplossing voor is.’

Poelstra slaat zuchtend zijn ogen naar het plafond.

‘Ik zie een mooie, gelijkmatige curve bij alle patiënten, dokter. Ze hebben geen van allen koorts. Reden genoeg om die onzin af te schaffen, lijkt me zo.’

Ties verschiet spontaan van kleur als hij dat hoort. Van de zestien patiënten die op deze zaal liggen, heeft hij van geen enkele de temperatuur opgenomen. Hij heeft hier en daar een hand op een krankzinnig voorhoofd gelegd en vervolgens maar iets op de kaart aangetekend. Schuchter kijkt hij naar Poelstra, klaar om zijn ontslag als leerling-verpleger in ontvangst te nemen. Poelstra kijkt de inspecteur echter strak aan en zegt: ‘Broeder Rooijmans heeft een gunstige uitstraling op mijn patiënten. Steeds wanneer hij dienst heeft, zakken de temperaturen naar normale waarden.’

De inspecteur kijkt van Poelstra naar de grijnzende Ties en vandaar naar Joseph, die onverschillig voor het raam is gaan staan. Hij weet dat hij voor de gek wordt gehouden, maar hij weet ook dat Poelstra hem danig bij zal smeren als hij het waagt er iets van te zeggen. Mompelend dat hij binnenkort nog eens komt controleren of er niets verspilld wordt, stampt de inspecteur de afdeling af. Ties haalt opgelucht adem en Joseph ontspant zich. Poelstra kwakt de kaarten

op het tafeltje, grijpt Ties in zijn nekvel en commandeert: 'Al die broeken afstropen en temperatuur opnemen!

Aan dezelfde weg waaraan het krankzinnigengesticht ligt, hebben de ouders van Ties Rooijmans een bescheiden boerderijtje. Een beetje scheefgezakt ligt het bedoeninkje vlak naast een handel in landbouwwerktuigen en fietsenreparatie. Op een blikken reclamebord kun je lezen dat je hier echte *Firestone ballonbanden* kunt kopen. De jongste telgen van de familie Rooijmans schieten wel eens met de luchtbuks op dat bord, getuige de kleine gaatjes die her en der verspreid zitten. Meneer Rooijmans verbouwt op een bescheiden stukje land aardappelen, uien en wortelen, genoeg om zijn gezin in deze dure tijd aan het eten te houden. Bovendien heeft hij een bijna vetgemest varken, een toom kippen en een stel konijnen. De dieren behoren eigenlijk aan de grote kinderschaar, van wie Ties de oudste is, maar Rooijmans heeft met luide stem verkondigd dat ze de pan ingaan wanneer aan de huidige crisis niet snel een einde komt. Op deze warme zomeravond is het hele gezin aan de voorkant van het boerderijtje te vinden. Meneer en mevrouw Rooijmans zitten op het vervelozе bankje, de meisjes spelen met een springtouw en de jongens loeren op een mogelijkheid om kattenkwaad uit te halen. Joseph staat bij de buurman van de familie Rooijmans, fietsenmaker van Loon, en werpt een deskundige blik op diens verwaarloosde kozijnen. De verf is overal afgebladderd, de stopverf zo uitgedroogd en verbrokkeld dat de ramen uit de sponningen dreigen te vallen.

'Dat wordt een fors karwei,' zegt Joseph. 'Dat kan ik niet zomaar op één avond klaren.'

'Je bent al gek dat je erover nadenkt,' meent Ties, die lui achterover in het gras ligt.

Joseph neemt de bouwval schouderophalend nog eens in ogeschouw.

‘Ik kan iedere avond wel een poosje komen,’ biedt hij de fietsenmaker aan, ‘behalve als ik dienst heb natuurlijk.’
‘Doe er je tijd over,’ zegt fietsenmaker van Loon, ‘maar het zou leuk zijn als er voor de winter weer een likje verf op zit. Ik heb nog een paar potten in het magazijn.’

Rooijmans, die het gesprek aandachtig heeft gevolgd, begint te lachen.

‘Je bedoelt toch niet die paarse rommel die ze je een paar jaar geleden in je maag hebben gesplitst? Man toch!’

Van Loon grijnst van oor tot oor en stompt zijn buurman tegen zijn schouder.

‘Is goed spul, man, beetje paars, maar verder dik in orde.’

‘Wat is je loon?’ wendt hij zich weer tot Joseph.

Joseph wijst op zijn oude karretje, dat slordig tegen een boom staat geparkeerd.

‘Probeer daar maar iets van te maken. Hij moet goed genoeg zijn om mee naar Tilburg te fietsen.’

Uiterst behoedzaam zet de leerling-verpleger een mok koffie op het groene viltje. Hij knikt Joseph vriendelijk toe en verwijdert zich meteen weer. Zijn waakpantoffels maken geen enkel geluid op de glanzend gewreven vloer. Snel en geruisloos loopt hij door de gang, op weg naar zijn eigen werk. Joseph schuift zijn studieboek geuwend van zich af. Hij weet dat het verboden is om tijdens de waakdienst te studeren. Het risico dat hij zich al te zeer verdiept in zijn lessen en daardoor zijn patiënten vergeet, is te groot. Om dezelfde reden is het verboden te lezen, maar Joseph houdt zich niet altijd aan die regels. Het laatste gedeelte van zijn studie is aangebroken. Komend voorjaar hoopt hij het felbegeerde kruisje te halen. In de stilte van de nacht, als het gesticht betrekkelijk rustig is, kan hij de leerstof beter in zich opnemen. Vanaf zijn plaats in de zaal kan hij gemakkelijk in de gaten houden of de dienstdoende arts soms

zijn richting uitkomt en dan heeft hij nog tijd genoeg om het boek in zijn tas te stoppen. Genietend omsluit Joseph de beker met zijn beide handen. De verpleger die deze week loopwacht heeft op de afdeling weet hoe Joseph zijn koffie drinkt. Hij heeft in de keuken de suiker en melk al omgeroerd, zodat er op de slaapzaal geen enkel onnodig geluid wordt gemaakt. Over een kwartier zal hij de lege beker ophalen en Josephs plaats innemen, zodat deze naar het toilet kan gaan. Joseph is altijd blij met deze gang van zaken, een procedure die elke twee uur wordt herhaald. De korte wandeling naar het toiletgebouw maakt zijn spieren los, bovendien kan hij van de gelegenheid gebruik maken snel een sigaret te roken. Vooral in deze frisse oktobernacht is het fijn de bedompte zaal even te verlaten, al is het maar voor enkele minuten. Met één oog op zijn studieboek, neemt Joseph een voorzichtige slok van de hete koffie. Dan verstoort een rauwe stem de stilte op de afdeling.

‘Ga weg smerig monster, laat me met rust!’

Joseph staat direct recht en snelt naar het laatste bed bij het raam. ‘Stil Foppe,’ waarschuwt hij, maar hij weet dat het weinig zin heeft. Foppe lijdt aan waanvoorstellingen en wanneer hij daardoor geplaagd wordt, beweegt hij luid schreeuwend heftig met zijn armen en benen, alsof hij daarmee zijn demonen kan verjagen. Joseph weet dat Foppe gevoelig kan bijten en handelt meteen. Zonder aarzelen zet hij zijn knie op de borst van de man, tegelijkertijd drukt hij zijn armen naar achteren. Foppe lanceert een serie knetterende vloeken, tilt een voet op en raakt Joseph gevoelig in zijn kruis. Een ogenblik is Joseph overrompeld, dan grijpt hij naar het fluitje dat hij om zijn hals draagt. Het volgende moment klinkt het snerpende signaal over de afdeling. De leerling-verpleger die loopwacht heeft, komt aangesneld, met in zijn kielzog de dienstdoende arts. Nog voordat Foppe erop bedacht is, heeft hij al een spuit in zijn bovenbeen. Hij kent de procedure, spuugt de arts in zijn gezicht en brult de hele afdeling bij elkaar. Joseph drukt zich met zijn hele gewicht op de

tegenstribbelende krankzinnige. Zijn armen trillen en doen zeer, maar hij weet dat hij niet los mag laten, niet voordat Foppe geveld wordt door de injectie. Dat lijkt vooralsnog niet te gebeuren en de zaalarts gebaart driftig naar de leerling.

‘Gorrita,’ snauwt hij, waarop de jongen zich haast het gevraagde uit de kast te halen.

Met vereende krachten wordt Foppe in het stugge, canvas gewaad gehesen en aan het bed vastgebonden. Stilaan gaat zijn brullen over in een onsamenvattend gemompel. De arts verwijderd zich weer en Joseph en de leerling proberen zo snel mogelijk de andere patiënten te kalmeren. Kussens worden opgeschud, spreien recht getrokken. Een enkeling mag wat water drinken, een ander krijgt een dosis Sulfonal om beter in slaap te vallen. Als de rust uiteindelijk is weergekeerd, is Joseph uitgeteld. Vermoeid neemt hij de beker koffie aan die de loopwacht hem brengt. Met zijn hoofd in zijn handen gesteund, probeert hij een opkomende hoofdpijn te bedwingen. Hij is nog vijf maanden van zijn examen verwijderd, maanden waarin hij iedere vrije minuut zal moeten ploeteren voor het zo felbegeerde kruisje. Soms heeft hij het idee dat hij het nooit zal redden, dat hij totaal ongeschikt is voor het beroep van verpleger. Zijn hele lijf doet hem pijn en ook deze nacht zijn er weer een fors aantal kneuzingen bijgekomen. Hij is nog steeds voor het overgrote deel strontruimer, ondanks de dikke boeken die hij al heeft doorgeworsteld. Op dit moment betreurt hij het dat hij de raad van Willem niet heeft opgevolgd. Een baan in de fabriek was beslist rustiger en minder gevaarlijk geweest. Een hand op zijn schouder doet hem geschrokken overeind veren. De zaalarts, teruggekomen om te kijken of Foppe inderdaad onder zeil is, ziet neer in het bleke gezicht. Joseph recht zijn schouders, klaar om te reprimande in ontvangst te nemen. Maar de arts zegt niets over het feit dat hij Joseph voorovergebogen heeft aangetroffen. Hij zwijgt ook over het studieboek dat nog opengeslagen op het tafeltje ligt.

‘Volhouden, je bent een goede verpleger,’ zegt hij. Joseph voelt de vermoeidheid van zich afglijden en glimlacht. Zijn ogen dwalen over de zaal waar zijn patiënten nu rustig slapen. Nog een uur en dan wordt hij afgelost. Nog een uur en dan heeft hij twee dagen vrij. Buiten gaat de nacht langzaam over in de dag.

Eindhoven, februari 1933

‘Zo,’ zegt fietsenmaker van Loon, ‘jouw karretje kan er wel weer tegen!’ Hij klopt liefkozend op het bijna versleten zadel van de oude Gazelle die hij nu al ruim drie jaar voor Joseph in onderhoud heeft.

‘Ik heb de pedalen voor je vervangen, ze waren compleet uit de lagers gelopen.’

‘Veel gefietst,’ lacht Joseph, terwijl hij op zijn gemak tegen de paarse kozijnen van de winkel leunt.

Hij bekijkt zijn vervoermiddel met welbehagen en merkt dan op: ‘Wat heb je met die kettingkast gedaan? Vernieuwd?’

‘Tweedehandsje,’ wimpelt Van Loon af, ‘maar beter dan het kreng dat er eerst op zat.’

‘Verzin maar weer eens een karweitje voor me,’ zegt Joseph, ‘want het schilderen van je huis heb je nu al lang en breed terugbetaald.’

‘Dat is goed jongen en ga nu in hemelsnaam bij die kozijnen weg, die rooie haren van je vloeken bij dat paars.’

Josephs lach schalt door de prille zaterdagochtend. Vriendschappelijk slaat hij Van Loon op zijn schouders.

‘Ik moet nog even hiernaast bij de ouders van Ties naar binnen en dan reis ik af.’

‘Groet je ouders van me.’

Een uur later is Joseph onderweg naar Tilburg. De moeder van Ties heeft hem behalve tien verse eieren ook nog een flinke ham en wat aardappelen meegegeven. Op de valreep heeft ze Joseph ook een paar handschoenen toegestopt, waarmee hij stiekem best blij is. De

februarimaand, die aanvankelijk heeft ingezet met temperaturen van boven de zes graden, is ineens een stuk kouder geworden. Uit de grijze hemel dwarrelen de eerste sneeuwvlokjes. Voorovergebogen op zijn fiets trapt Joseph de Boschdijk af, voorbij de molen van Acht in de richting van Best. Normaal gesproken fietst hij zoveel mogelijk langs het kanaal, maar vandaag besluit hij daarvan af te zien. De wind is koud en zeker aan het water zal hij het zwaar te verduren krijgen. Als hij Oirschot uit is en op Houtakker aan peddelt, neemt hij even tijd om ergens een kop koffie te drinken. De waard wijst hem een plaatsje aan bij de snorrende potkachel en dankbaar doet Joseph zijn overjas uit.

‘Moet meneer nog ver?’

‘Tilburg,’ zegt Joseph. ‘Eens kijken of de oudjes nog leven, hè?’

‘Dat zal heus wel meneer, hoewel de tijden bar slecht zijn.’

Joseph omvat de kop koffie met beide handen, terwijl hij een beetje beschaamd bedenkt dat hij van de schaarste nog niet zo veel heeft gemerkt. Hij is nog altijd intern en omdat de inrichting een boerderij heeft en dus in haar eigen behoeften voorziet, heeft hij steeds voldoende te eten.

‘Meneer is verpleger?’

De waard werpt een blik op het blauw geëmailleerde kruisje dat Joseph zo trots op zijn revers draagt. Zodra zijn dienst erop zit en hij zijn daagse plunje aantrekt, brengt hij met tedere gebaren het kleinood over naar zijn colbert.

‘Ze zeggen het, maar het blijft strontruimen hoor!’

Aggie zit aan tafel over haar stopmand gebogen als Joseph onverwacht in de keuken staat. Achtenveertig is ze nu en oud voor haar jaren. Haar eens zo blonde haar is grijs geworden, haar ogen liggen diep weggezonden in haar magere gezicht. Ze heeft een versleten omslagdoek rond haar schouders geslagen en met iets van ontroering herkent Joseph dat kledingstuk. Aggie droeg het die dag

dat ze de vreemde zeeman aan de haven tegenkwamen, die dag toen haar ogen straalden en hij op banjo mocht passen. Hij steekt zijn hand uit, streelt de zachte stof en voelt een vreemde pijn in zijn binnenste schrijnen. Aggie schrikt op uit haar gepeins, staart naar de kleine, maar stevige gestalte die in haar keuken staat en brengt een hand naar haar keel. Die rode haren...die zachte, grijze ogen!

‘Dag moeder!’

Ze heeft enkele minuten nodig om te herstellen van haar vergissing en stoot in haar zenuwen de stopmand van tafel. Vurige vlekken tekenen zich af in haar hals.

‘Jongen,’ zegt ze, ‘dat is lang geleden.’

Ze bukken zich gelijktijdig om de kaartjes wol en de sokken op te rapen. Haar handen trillen en Joseph vangt ze in de zijne.

‘Ga nou maar een bakje troost maken,’ zegt hij onhandig, ‘dat doe ik wel.’

Ijverig gaat Aggie in de weer met het koffieblik en de molen. Joseph legt de meegebrachte schatten op tafel en als Aggie zich toevallig omdraait, worden haar ogen groot van verbazing. Langzaam komt ze dichterbij, neemt de ham op en ruikt eraan. De eieren neemt ze een voor een in haar handen.

‘Berg het op,’ zegt Joseph. ‘De controleur heeft er niets mee te maken dat jullie af en toe wat extra’s hebben.’

‘De controleur is vanmorgen al geweest. Die komt nooit twee keer op een dag.’

Met een beslist gebaar ruimt Joseph de aardappelen en de ham weg, maar als hij ook de eieren uit het zicht wil leggen, protesteert Aggie.

‘Laat ze nog even liggen, ze zijn zo mooi!’

Joseph aarzelt. Als de controleur binnenkomt en die rijkdom op tafel aantreft, kan hij ter plekke besluiten dat Aggie en Willem deze week geen recht op steungeld hebben. Uit voorzorg gaat hij zo zitten dat hij door het keukenraam de straat in de gaten kan houden.

‘Waar is vader?’

‘Naar het stempellokaal. Iedere dag een andere tijd en soms twee keer.’

‘En ons Nanda? Is ze nog in haar dienstje?’

Aggie schudt haar hoofd. Nanda, die nu negentien jaar is, is geruime tijd geleden al ontslagen bij het echtpaar waar ze de boel een beetje bijhield. De man des huizes is zonder werk gekomen en ze konden hun dagmeisje gewoon niet meer betalen.

‘Dus ze is weer voor jullie rekening?’

‘En Loetje ook, hij is immers niet oud genoeg om recht op steun te hebben.’

Met bevende handen schenkt Aggie de koffiekoppen nog eens vol. Juist op dat moment komt Willem thuis. Met een woedend gezicht smijt hij zijn stempelkaart op tafel.

‘Schooiers zijn het, hufters...’

Hij drukt Joseph kort de hand en gaat dan met een verongelijkt gezicht zitten. Aggie werpt een snelle blik op de blauwe kaart. Tot haar opluchting ziet ze dat Willem vandaag in elk geval wel een stempel heeft gekregen. De handgeschreven opmerking erachter maakt haar echter meteen duidelijk dat er weer iets is misgegaan. Ze kijkt haar man vragend aan, gewend te zwijgen en te wachten tot haar iets wordt gevraagd. Joseph kijkt ongemakkelijk toe hoe zijn vader van het laatste beetje gruis een shagje probeert te draaien. Hij durft zijn eigen, dure sigaretten niet tevoorschijn te halen. Ineens schaamt hij zich voor zijn baan, zijn kost en inwoning, zijn salaris en zijn gevarengeld.

‘Wat is er gebeurd?’ vraagt hij.

‘Ik was te laat,’ kaffert Willem, ‘omdat mijn band lek ging.’

Te laat aan het stempellokaal komen, betekent dat je ruim twee gulden wordt gekort op je uitkering, ongeacht de omstandigheden, weet Joseph.

‘Toe nu maar,’ sust Aggie. ‘We redden het wel.’

‘We redden het wel,’ brouwt Willem haar verbitterd na. ‘We zitten hier te vernikkelen van de kou, ons Nanda heeft geen draad kleren aan haar lijf en jij hoest je ‘s nachts de longen uit je lijf, maar we redden het best.’

‘Er zijn er die het erger hebben, Willem. Wij zijn maar met ons vieren, er zijn gezinnen waar ze acht bloedjes van kinderen hebben.’

Willem is niet gevoelig voor haar voorzichtige terechtwijzing. Nukkig plant hij zijn ellebogen op tafel. Joseph haalt nu toch zijn sigaretten maar uit zijn zak. Zwijsend houdt hij zijn vader het pakje voor.

‘Ik ben tot morgenavond vrij van dienst. Kan ik overblijven?’

‘Natuurlijk jongen,’ haast Aggie zich het veranderde onderwerp aan te grijpen.

‘In Duitsland pakken ze het heel anders aan,’ suddert Willem na.

‘Duitsland? Wat bedoel je precies, vader?’

‘Daar hebben ze een nieuwe rijkskanselier die een einde aan de armoede en de werkloosheid gaat maken. Luister jij geen radio?’

Josephs lippen worden tot een smalle streep, zijn ogen schieten vuur.

‘Je hebt het toch niet over Adolf Hitler?’

‘O, dat kan wel,’ wuift Willem onverschillig, ‘ik geloof wel dat hij zo heet.’

‘Hitler is een gevaarlijke man,’ zegt Joseph boos.

‘Gevaarlijk? Slim zul je bedoelen. Hij heeft tenminste hart voor zijn volk.’

Nijdig drukt Joseph zijn sigaret uit in het blikken asbakje.

‘Hij laat wegen aanleggen,’ pocht Willem. ‘Dat betekent werk.’

‘Hitler bouwt ook fabrieken,’ sneert Joseph, ‘waar oorlogstuig wordt gemaakt. Wees toch wijzer vader! Die man is bezig het grootste en best bewapende leger van de hele wereld te creëren. Bovendien...’

Hij zwijgt, opnieuw boos nu hij aan de toespraak van Adolf Hitler denkt die gisteren in alle kranten heeft gestaan. Als Willem ademhaalt om iets te zeggen, heft Joseph zijn hand op.

‘Ik wil er niets meer over horen,’ zegt hij strak.

Het volgende moment komt de vuist van zijn vader met zoveel kracht op de tafel neer dat de meegebrachte eieren een halve meter de lucht invliegen. Aggie slaakt een kreet, vliegt overeind en probeert de kostbaarheden te redden. Verbijsterd ziet Joseph toe hoe zij er twee vangt in haar opgeheven schort, de rest kwakt terug op de tafel. De struif druipt over het gebloemde tafelzeiltje op de grond.

Helemaal achteraan op de begraafplaats heeft Anneke haar laatste rustplaats gekregen. Een eenvoudig, zandstenen zuiltje siert haar graf. *Rust zacht* staat er in de steen gebeiteld en daaronder haar geboorte- en sterfdatum. Met een schok realiseert Joseph zich dat Anneke alweer bijna vijftien jaar dood is. Nog altijd ziet hij haar uitgeteerde gezichtje voor zich, voelt hij haar hete hand in de zijne. Naast hem knielt Aggie om een toefje sneeuwkllokjes neer te leggen. Haar vingers zien blauw van de kou en Joseph vecht tegen het verlangen haar verkleumde handen in de zijne te nemen. Hij weet dat hij het niet moet doen. Aggie houdt niet van die dingen en al helemaal niet sinds haar oudste zoon een heuse verpleger is. Ze heeft zojuist, toen ze samen op weg waren naar het kerkhof, schuw naar hem opgekeken. Aggie voelt zich boers en onbeduidend naast de man in het driedelige pak. Soms kost het haar moeite zichzelf voor te stellen dat hij het kind is dat ze zelf op de wereld heeft gezet. Naast haar schroom, is er tegelijkertijd een groot gevoel van trots, trots om wat Joseph bereikt heeft. Ze komt overeind, werpt een berustende blik op het grafje en richt zich dan tot haar zoon.

‘Laten we naar huis gaan, het is koud.’

Ze slaat de omslagdoek wat dichter om haar schouders en huivert. Natte sneeuwvlokken kleven in haar haren, glijden in de kraag van haar jurk.

‘Moeder?’

Ze zucht, weet meteen dat hij weer met de aloude vraag op de proppen komt.